

Van-e a délvidéki értelmiségnek vallási magatartása?

Bevezető gondolatok

A vajdasági, síkságon élő ember alapján véve csendes, dolgos, de nem igen hisz senkinek, elővigyázatos és türelmes. Az élet itt generációkat sodort egy **multikulturális valóságba**, ahol a szomszédot becsülni kellett, ha nem is beszéltek ugyanazon a nyelven. Vajdaság történelmében az utóbbi évszázad során öt állam fennhatósága váltotta egymást és több gazdasági berendezés cserélődött (monarchiáktól, szocializmuson keresztül a pluralista-tranzíciós társadalomig). A nagyhatalmak megbeszéléseitől függően, a háborúk és menekülések során, több tíz nép és nemzetiség jöttment és telepedett le itt.² Ebben a légkörben nevelkedik és tevékenykedik a délvidéki értelmiségi réteg. Legtöbbször egzisztenciális küzdelmeket folytat, akár anyagi, akár nemzeti identitástudatáról van szó. Hogyan keveredik ebbe a vallási tudata? Változott-e a hitéleti magatartása az utóbbi évtizedekben?

1. Ki az értelmiségi és ki a magyar értelmiségi?

Értelmiséginek számít a felsőoktatást, főiskolát vagy egyetemet végzett szakember és alkotó (művész, tanár, orvos, mérnök, újságíró stb.), aki korának eseményeiről önálló véleményt formál, bíráló magatartást tanúsít, a jövő kérdéseivel foglalkozik, és befolyásolni igyekszik. Megkülönböztetünk humán és reálértelmiségit, ez a felosztás azonban csak a szakmai tevékenységi terület alapján különbözteti meg őket. A fenti jellemzők egyformán vonatkoznak mindkét csoportra, és elvárható, hogy mindkettő a társadalmi jólétért, a közösségi érdekekért álljon ki.

Ki számít vajdasági magyar értelmiséginek? Legelterjedtebb az a felfogás, hogy a magyar értelmi-

ségit elsősorban az anyanyelve (vagy legalábbis nyelvtudása) határozza meg, majd a nyelv, amelyen alkot, vagy tanít, publikál stb., miközben a magyar egyetemes kultúrát gyarapítja, terjeszti, népszerűsíti. Egyszerűbben, az, aki annak érzi magát, aki itt él a Vajdaságban, vagy aki innen származik. A vajdasági magyar **értelmiség magatartásmodelljei** mások voltak régen, a közelmúltban és mások ma. A titói korszakra jellemző volt egy nagyfokú alkalmazkodás, az asszimilációs hajlam a karrier érdekében, vagy a közéleti iránti közömbösség ("ne szólj szám, nem fáj fejem"). Ez a magatartás később erősödött, sőt a Milošević-rezsim idején végtelenségé fajult. Ma a vajdasági magyar értelmiségi körökre jellemző a magatartásformák keveredése, negatív vagy éppen a pozitív viselkedési modell. A negatív magatartás elemei: pesszimista életfelfogás, értékválság, széthúzás, a minden létező kritizálása, bezárkózás, emigrációs hajlam. A pozitív magatartás: az elemző-bíráló gondolkodásmód, az optimista jövőszemlélet, alkotásvágy, a szervezettség igénye, összefogás és a nyitás a világ (az anyaország) felé.

A nemzetiségi jogok biztosítására az államban igyekeztek kialakítani különböző (tegyük hozzá mi: és **ellenőrizhető**) **értelmiségi központokat** a Vajdaságban. Ennek eredménye mindenkor egyrészt a magyar értelmiségiek egymásközi mesterséges rivalizálásának szítása, másrészt természetes irányultsága a tömbmagyarság felé. Így beszélhetünk ma újvidéki értelmiségi körökről (az állami intézmények által régóta támogatott központ), szabadkai értelmiségről (tömbmagyarság önkezdemenyvezése politikai pártjának támogatásával, anyaország közelsége), majd kisvárosi központokról (Zenta, Ada, Becse), végül pedig vidéki/szórvány vagy szigetmagyarságról (Temerin, Muzsla).

¹ A szerző egyetemi tanár az Újvidéki Egyetem szabadkai Közgazdaságtudományi Karán és a Magyarágkutató Tudományos Társaság elnöke.

² Hivatalosan 26 nemzet és etnikai közösség és 34 vallási közösség él ma Vajdaságban

Miért osztjuk fel értelmiségünket életfeltételeik szerint is? Ennek az a szociológiai magyarázata, hogy a városi magyar értelmiség gyakran hajlamos már a munkája és karrierje miatt is a beolvadásra; a kisvárosi értelmiség magatartása a lakosság többségi arányától függ: tömb- vagy szórványmagatartás; a falusi (lakhelye vagy származása szerinti) értelmiségnek viszont a leghosszabb ideig tartó nemzeti és vallási öntudata van, egészen addig, míg „fel nem adja” azokat megélhetési gondja miatt. A Vajdaságban ezek a magatartásformák szinte regionális életfeltételekhez kötik a magyarságot.

Bánság szórványhelyéseiben mind nehezebb megmaradni a sorvadó iskolahálózat, szerény művelődési élet és az elszegényedés miatt. Gyakran csak két út választható: marad és beolvad, vagy elköltözik. A feltörő értelmiség és vállalkozó hajlamú munkásréteg Szabadka környékére és külföldre (akár a tengeren túlra is) távozik.

Dél-Bácskában és Nyugat-Bácskában a feltételek mindinkább hasonlítanak a bánati feltételekhez. Nemcsak a beolvadás és az elvándorlás van jelen, de a magyarság szórvánnyá válásában a betelepítések is hatottak. Ha nincs tömör magyar közösség (valamikor a jugoszlávság lazította fel, ma a gyakori vegyes házasságok és az anyanyelvű iskolák hiánya miatt), akulturáció lép fel. A kisebbség igyekszik elfogadtatni magát a többségi nemzettel oly módon, hogy lemond kultúrájáról és beolvad, s ha ez nem sikerül, kivándorol.

Észak-Bácska és Észak-Bánát: tömbmagyarság, amit erősít az anyaországi kötődés; magas azonoságtudat, anyanyelvét jól beszéli (már gyengébben a szerbet), de a külföldre vándorlás és a tanulás továbbra is alternatíva az életében.

2. Miért/hogyan kell pótolni a vajdasági magyar értelmiséget?

Egy közösség értelmiség nélkül leépül. Ez főleg abban nyilvánul meg, hogy az etnikai térség megváltozik egy településen belül, a kisebbség számaránya lecsökken, a korábbi etnikai arányok felborulnak. A Vajdaságban, a régiókban és településeken szórványosodás van folyamatban, sőt a nagyvárosban is. Kialakultak a tömbmagyarságra, a szórványvidékre és a szigetma-

gyarságra jellemző jellegzetes magatartásformák is. Az **értelmiség elvándorlása és fogyása következtében egy-egy településen gyorsabb a magyar közösség leépülése**, elszigeteltsége, majd beolvadása. Ha egy kisközösség már nem eléggé szervezett, akkor nem szerves etnikai közösség, hanem töredék. Nem tudják közösségben megélni nemzeti hovatartozásukat. Ha megtörténik a nagyobb anyanyelvi közösségektől való elszigetelődés, és nincs igény közös szellemi kultúrára, és fellép az igénytelenség, már csak egy lépés van az anyanyelvű oktatási intézmények leépüléséig. Ezt követi a politikai mellőzés, gazdasági esélytelenség, a gyenge vállalkozói hajlam, a vallási élet gyakorlásának a hanyagolása. Az anyanyelvet csak a családban használják, a többségi nemzet nyelvének állandó használatával beáll a kétnyelvűség, keveréknyelvűség, nyelvcserre, beolvadás³. A Vajdaságban a szórványban élő magyar gyerekek 50%-a szerb iskolába indul.

Egy-egy településen az értelmiségfogyás egyik legfontosabb leépülési momentuma, amikor a magyar közösség már nem tud lelkeszt, tanítót, önkormányzati hivatalnokot alkalmazni, megtartani. Nincs, aki gondoskodjon a teljes anyanyelvi létről, a nemzeti hagyományokról, nincs kire felnézni, nincs kit követni. Különösen a fiatalok vesznek el gyorsan (vagy el sem sajátítják) a nemzeti öntudat elemeit. A családon kívül már csak a többségi nemzet értékeleit szívják magukba. Természetesen növekszik a vegyes házasság aránya is. Először elszórtan egyedi, majd gyakori, végül közösségileg elfogadott jelenség lesz, sőt ez a házasságforma státusértékké válik (könnyebb munkához jutni, kétnyelvűség előnye stb.). Azokon a szórványtelepüléseken, ahol hiányzik az értelmiség, leépül az etnikai önbecsülés. A kisebbség a nemzeti másságot nem előnyként, hanem szegényként éli meg. A kevert értékrend dominál, a többséghez való minden szintű igazodás a cél. Az anyanyelvét ilyenkor már csak a családi körben használó egyének elvesztik közösségtudatukat. Ha az egyház ilyenkor nem hat a nemzeti/szakrális tudatra, akkor már nincs olyan önazonosságot nyújtó intézmény, amely megtartja az egyén etnikai gyökereit.

Az értelmiség jelenléte egy-egy kisközösségben több szempontból fontos. Elsősorban a példamutatása, bíráló magatartása, határozott útmutató készsége és optimista jövőbelátása nélkülözhetetlen. Ugyanakkor az értelmiségi személy pótolhatatlan a szervezői és al-

³ A szerző sose tagadta, hogy a széleskörű anyanyelvhasználat mellett a többségi nemzet nyelvének nagyon jó ismerete is szükséges.

kötőkészsége, az európai értékek kiismerése, új életminőség alkalmazása miatt is. A kilencvenes években a tartomány lakossága nehezen viselte az összeütközéseket, a háborús veszélyt, a tehetetlenséget. A gazdasági megszorításoknál talán még nehezebb volt elviselni a politikai bizonytalanságot, a diktatórikus intézkedések hibásorozatát. A vajdasági magyarok nemcsak a folyamatos asszimilációval küszködtek, de a leszegényedéssel, az elvándorlással és a kilátástalan jövő gondolatával is. A **hontalanság, a kitzasztítottág érzése uralkodott el a magyar nemzeti közösségen.** A begubózást követte az alkalmazkodási kényszer, sokaknál megjelent az **identitászavar.** A Magyarsággutató Tudományos Társaság kutatási eredményei igazolták, hogy a vajdasági magyarok regionális tudata legalább olyan erős, mint a nemzeti, és a kettő eltérő is lehet. Például, a magyarok hazájukként Vajdaságot, vagy esetleg Szerbiát emlegetik, de szülőföldjüként legtöbbször még szűkebb régiót fogadnak el (Bácska), de sokan a településüket nevezik meg. Nemzetiségi hovatartozásukként legtöbbször vajdasági magyarnak, vagy magyarnak vallják magukat.

A délvidéki **értelmiségpótlás sürgős és fontos feladat.** Ezt szolgálja a magyar tannyelvű iskolahálózat, a magyar pedagógusképzés (különösen a tanárképzés), a magyar nyelvű színvonalas média, vagy tájékoztatói hálózat, a magyarul ápolott hitéleti tevékenység, ugyanakkor a régió magyarlakta területének behálózása szervezett művelődési élettel. Az előbbi mondatomban a leggyakoribb szó a hálózatépítés: együtt a tömb és szövány! Az egymás megtámogatása, a folyamatos kapcsolattartás nélkülözhetetlen.

3. A magyarok vallásgyakorlása a Vajdaságban

A vallásgyakorlás a délvidéki felnőtt lakosság körében több tudományos kutatás tárgya volt a közelmúltban. Újra bebizonyosodott, hogy az **idősebb korosztály vallásossága nagyobb** mértékű, mint a fiataloké, még a hitélet megújulása ellenére is. Ugyanakkor **a falusi és középréteget képviselő városi rétegek vallásossága is erőteljesebb az értelmiségénél.** A táblázatból láthatjuk, hogy a **vallásosság** egyes fokoza-

taiba kérdezettjeink milyen arányokban sorolták be magukat. A valláshoz való kötődés valamelyik formáját együttesen a minta 72%-a (Magyarországon 50%-a) vállalta, ami nagyon jó eredmény:

A vajdasági magyarok vallásosságának mértéke önbesorolás alapján (2000 tavasza)⁴

A vallásosság fokozatai	%
Kifejezetten vallásos	26,3
Valamennyire vallásos	45,9
Vallásos is meg nem is	17,6
Valamennyire nem vallásos	3,2
Kifejezetten nem vallásos	5,9
Nem tudja, ill. nem válaszolt	1,1
Összesen	100,0

Isten létében (némi kétségekkel vagy teljes bizonyossággal) a vajdasági kérdezettek 63%-a hisz (Magyarországon 47%-a). A vallásgyakorlás terén a vajdasági (legalább havonkénti) *templombajárók* aránya 38%, Magyarországon 20%. Az *imaélet* legerősebb formáját, a naponkénti imádkozást a délvidékiek 35%-a gyakorolja (saját bevallása szerint - Magyarországon 24%). Mindkét vallásgyakorlati tevékenység tekintetében a vajdasági adatok a szlovákiai magyarokéhoz állnak legközelebb, s e két csoport amolyan *erős közepes* teljesítményt nyújt: lényegesen meghaladják a magyarországi felnőtt népesség hitbuzgalmi tevékenységét, de elmaradnak Erdély és Kárpátalja teljesítménye mögött.⁵

A vajdasági magyarok igazolják, hogy a **kisebbségi lét általában kedvez az egyházakhoz és a valláshoz való kötődés intenzitásának, mivel a vallásosság és a vallásgyakorlás általában egyike a nemzeti identitást erősítő tényezőknek.** A 2000-ben lefolytatott vallásszociológiai kérdőívvezetés a vajdasági felnőtt lakosság körében (több mint félezer kikérdezettel), vallásosabb helyzetre utalt, mint a 2001-ben megkérdezett fiatalok (15-28 év között) véleményének elemzése⁶. **A fiatalok ugyan szintén vallásosnak vallják magukat, de a templomba járás és a vallásgyakorlás legtöbbször részére idegen.**

⁴ Gereben Ferenc (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar tanára) előadása Szabadkán, a Nyitott Távlatok tanácskozásán, 2001-ben.

⁵ V. ö.: Tomka Miklós: Vallás és nemzeti tudat. I. m. 18. és 19. p.

⁶ Mozaik-2001, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest; ld. a Gyorsjelentést 2002-ben.

Tito idején minden vallásgyakorlat jelentős korlátozás alá esett, s a lelképásztorok gyakorlatilag a társadalmon kívüliség állapotába szorultak, a pártellenőrzés pedig le-lesújtott a templomba járó hívőkre. Az **egyházak nemzetudatot formáló hatása** a katolikusoknál gyengült, a reformátusoknál valamivel jobban érvényesült. A lelkészek a helyi társadalmak életébe hivatalosan sem kapcsolódhattak be, hiszen a tanítóknak és az értelmiségieknek tiltották a kapcsolattartást az egyház képviselőivel. A hívek főleg idősek és asszonyok voltak. Milošević idején a nacionalizmussal egy időben feltámadt az ortodox egyház szerbeket összetartó ereje. Az államvezetés szerb hegemoniai törekvésekkel **biztosította a pravoszláv egyház dominálását** ezen a területen is. A politikai pluralizmus és a háborús veszély idején Vajdaságban, a két római katolikus püspökség és egyházaik tevékenysége elsősorban **háborúellenes fellépéseikben és a karitatív munkában** nyilvánult meg. A tóthfalusi plébánia, amelyhez a Szabadkai Püspökség Lelkigyakorlatos Háza és Művelődési Központja tartozik, fontos szerepet tölt be ma is a vajdasági magyarság szellemi életében. Ott nyitották meg az első magyar egyházi általános iskolát (2003). Jelentős közösségformáló erővel bír a Horgos község melletti Domus Pacis (Béke Háza), a horvátországi ferences rendtartomány lelkiségi és közösségi háza, valamint a zentai Kis Szent Teréz Plébánia és a köré csoportosuló értelmiségiek a Thurzó Lajos Közművelődési Központból.

A hatalmi fordulat után, 2001-től bevezették az iskolákba a **hitoktatást**, vagy a polgári nevelés tantárgyakat. Domináns hatása újra a pravoszláv egyháznak van, vagyis a szerbség hagyományos nemzeti ünnepei kerülnek előtérbe, mint például a Szent Száva nap kötelező megünneplése az iskolákban. A nacionalista törekvéseket tehát csak látszólag építették le az államhatalmi körökben.

4. Több felekezet egy területen, multikonfesszionális régió

A többnemzetiségű Vajdaságban - szűkebb Szerbiához viszonyítva - erős az európaiság szelleme, de az ide települtek (a tartomány 13%-a friss menekült, és a lakosság fele se autochton) megbontották a viszonylag toleráns együttélési légkört. Az itt élő magyarok már nem képviselik a tartomány lakosságának ¼-t se és a Tisza mellé, valamint Szabadka-Zenta környékére tömörültek. Hitéletükben nemcsak azért küzdenek, hogy az istentiszteletet saját anyanyelvükön hallgathassák, hanem gyakran szembe kell nézni sok

egyéni incidenssel, vallási és nemzeti sérelemmel. Nem véletlen figyelt fel az Európai Parlament is, az anyaország felszólítására, a 2003 évi etnikai színezetű falfirkákra, verekedésekre a Vajdaságban. Öttagú Tényfeltáró Bizottság (Doris Pack vezetésével) járta a terepet 2005. január végén. A háborús évek fiatal nemzedéke, amely most nő fel, nem tanulta meg a toleranciát. Másrészt a Vajdaságba frissen **betelepülők** azok, akiknél a **toleranciahiány** legfőképp tapasztalható. Hiszem, a veszélyeztetettség pszichózisát, sőt a vesztes lelki zavarát éli most át Szerbia lakosságának nagy része, s ez visszahat a fiatalok és a gyerekek civakodó/veszekedő magatartására. Sokan azok közül, akik az elmúlt években ideköltöztek (menekültek, akiknek állampolgárságot adott Szerbia, mert csak kis része térhetett vissza szülőföldjére Boszniába vagy Horvátországba), azt gondolják, úgy kell viselkedni a kisebbséggel szemben, ahogyan azt korábbi lakhelyükön megszokták. A szerb menekült, aki most éli meg a **vesztes szindrómáját**, s nem tudja érvényre juttatni a dominanciáját, az a kisebbséget hibáztatja azért, hogy nem lett győztes, domináns nemzet. Ezek európai mércékkel nem mérhető dolgok. Itt identitászavarról van szó. A nemzeti verekedések az utóbbi években gyakoriak voltak a tömbmagyarság körében, hiszen a szerb jövőnyek nem az az érdekes, hogy ott domináljon, ahol elenyésző, szinte észrevehetetlen a nemzeti kisebbség létszáma. A dominancia szándék ott jelenik meg, azokban a vajdasági községekben, ahol nemcsak a szerb a hivatalos nyelv, ahol sok iskolában több magyar osztály működik, ahol évszázadok óta több felekezet létezik. Ebben a helyzetben (etnikai vagy nyelvi)versengés, rivalizálás jelenik meg, majd elharapózik és verekedésé fajul.

Mind a katolikus, mind pedig a református egyház kitaró, de **nem elegendő teljesítménnyel végzi a magyar értelmiségiek vallásának megerősítését**. Miután mindkét történelmi egyház paphiánnyal küzd, az előregedő lelkészállományra fokozott terhelés nehezedik. A katolikus plébániák egy részének idegen ajkú lelképásztorokkal való betöltése, a településeken belüli etnikai átrendeződések egyaránt korlátozzák a magyar nyelvű vallásgyakorlatot és az egyháznak a közösség megtartására gyakorolt szerepét. A Vajdaságban gyakori nemzeti incidensekre és **az egyházakra irányuló sérelmekre, sírgyalázásokra jellemző, hogy szolidarizáló hatásuk van**, hisz még azokat is sújtják, akik nem vallási beállítottságúak. Egy-egy vallási felekezet tagjának, szimbólumának megsértése általános etnikai üggyé minősül, és szélesebb köröket érint, mint hinnenk.

Zárógondolat:

Az identitástudat összetevői az egyén életében komplexek, összetettek (szociális, nemi, nemzeti, regionális, vallási identitástudat). Vannak velünk született, vagy inkább gyermekkorban/neveléssel korán átvett identitásmintáink, és választhatunk magunknak későbbi életünk során másokat is. A választható minták azt a lehetőséget adják a modern kor emberének, hogy a hagyományos közösségek felbomlása korábban megtalálhatja magának azt a vonatkoztatási csoportot, amelyen keresztül mérheti személyisége alakulását, kötődhet, és megmaradhat társas lénynek. A generációkon átívelő identitásláncok kialakulása regenerálja a hagyományos identitásmintákat, például a vallási identitástudatot, vagy egy adott területi egységhez való kötődést, és megalapozhatja akár nagyobb emberi közösségek összetartozás-tudatát is.

A délvidéki értelmiség vallási tudata gyakran zavaros, nem kiegyensúlyozott és az egyes egyének hitélete specifikusan alakul („vallásos vagyok a magam módján”), leggyakrabban családfüggő, nem pedig a magyar közösség érdekére alapozódik.

Összegzésül:

1. A Vajdaságban mindkét identitástartalom az „etnikai” s a „vallási” is összekeveredik, egymást kiegészíti a saját kultúra megélése és az önazonosság-tudat megfogalmazásának terein egyaránt, így **összetett „etnikus-vallási” jelenségekkel találkozunk. Jellemző a vallási jellegű sérelmekre, hogy szolidarizáló hatásuk van, hisz még azokat is sújtják, akik nem egyházas beállítottságúak.** Ilyen esetben egy-egy vallási mozgalom betiltása, korlátozása általános etni-

kai ügyé minősül és szélesebb köröket érint, mint hinnénk.

2. Amikor a belháború sújtotta délszláv társadalomban egykettőre összeomlottak az évtizedekig fennálló (jóllehet hazug) értékiszintek, az **értelmiségi afféle légüres térben találta magát: egyrészt az ideológia- és világnézetvesztés következtében, másrészt a korábban meglévő és most hiányzó szociális biztonság miatt,** valamint az egyéb okokból eredő mérhetetlen bizonytalanság, a gazdasági válság és a háborús veszély fenyegetése miatt. Az addigi értékrend felbomlása a szórványban és kisebbségben élő embereket menekülésre készíti a bizonytalan nyilvánosságtól és a kisebb csoportosulások felé fordul, begubózik: (család, vallási kiscsoportok, szűk baráti kör).

3. Az értelmiségit a közéletből való menekülése családorientálttá tette, de ettől **még nem lett szorgalmas templomba járó.** A társadalomban észlelt erkölcsi krízis feloldását nem mindenki találta meg a hitben. A vajdasági római katolikus egyház igyekezett bizalmat kelteni, nemzetösszetartó, segítőkész karitatív tevékenységével, de a szórványban élő katolikus családok már régóta félnek nyíltan kimutatni vallási hovatartozásukat, hiszen ez Szerbiában nemzeti megkülönböztető jel is.

4. A vajdasági magyar népcsoport is igazolni látszik azt a tételt, hogy a kisebbségi lét általában kedvez az egyházakhoz és a valláshoz való kötődés intenzitásának, mivel **a vallásosság és a vallásgyakorlás általában egyike a nemzeti identitást erősítő tényezőknek.**